

Національний педагогічний університет
імені М. П. Драгоманова

ВГО Українська академія наук

Видавництво «Гілея»

 Гілея

*Науковий вісник
збірник наукових праць*

- *Історичні науки*
- *Філософські науки*
- *Політичні науки*

Випуск 127 (№ 12)

Київ – 2017

Збірник засновано 2004 року. Вихід з друку – щомісячно**Фахове видання**

з філософських, політичних наук затверджено наказом Міністерства освіти і науки України
№ 747 від 13 липня 2015 р., з історичних наук наказом МОН України № 1328 від 21 грудня 2015 р. (перереєстрація)

Свідectво про державну реєстрацію (перереєстрацію) друкованого засобу
масової інформації: серія KB № 22632-12532ПР від 24 квітня 2017 року

Друкується за рішенням:

Вченої ради Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова
(протокол № 07 від 29 листопада 2017 р.); Президії ВГО Української Академії Наук (протокол № 17.11.29 від 29 листопада 2017 р.)

Збірник входить до міжнародних баз

Google Scholar; Index Copernicus (Польща); EBSCO Publishing, Inc. (USA); SIS (Scientific Indexing Services) (USA); InfoBase Index (Індія); РИНЦ (Росія).

Шеф – редактор:

Андрущенко В. П.,
д-р філос. наук, проф., член – кор. НАН України,
акад. НАПН України
(Україна, Київ, НПУ ім. М. П. Драгоманова)

Головний редактор:

Вашкевич В. М.,
д-р філос. наук, проф.
(Україна, Київ, НПУ ім. М. П. Драгоманова)

Співредактори:

Акопян В. Г.,
д-р філос. наук, ст.н.с. (Україна, Київ)
Кивлюк О. П., д-р філос. наук, ст.н.с.
(Україна, Київ, НПУ ім. М. П. Драгоманова)
Муляр В. І.,
д-р філос. наук, проф. (Україна, Житомир)

Відповідальний секретар:

Халамандик В. Б.,
д-р філос. наук, проф.
(Україна, Київ, НПУ ім. М. П. Драгоманова)

Редакційна рада:

Андрущенко В. П., д-р філос. наук
проф., член – кор. НАН України, акад. НАПН України
(Україна, Київ, НПУ ім. М. П. Драгоманова)
Вашкевич В. М., д-р філос. наук, проф.
(Україна, Київ, НПУ ім. М. П. Драгоманова)
Зеленков А. І., д-р філос. наук, проф. (Білорусь, Мінськ)
Колесник В. Ф., д-р іст. наук, проф.,
член-кор. НАН України (Україна, Київ)
Мирзаханян Р., д-р іст. наук, проф. (Вірменія, Єреван)
Михальченко М. І., д-р філос. наук, проф.,
член – кор. НАН України (Україна, Київ)
Панчук М. І., д-р іст. наук, проф. (Україна, Київ)
Рафальський О. О., д-р іст. наук, проф. (Україна, Київ)
Савельєв В. Л., д-р іст. наук, проф.
(Україна, Київ, НПУ ім. М. П. Драгоманова)
Солдатенко В. Ф., д-р іст. наук, проф., член-кор. НАН України
(Україна, Київ)
Степико М. Т., д-р філос. наук, проф. (Україна, Київ)

Редакційна колегія:**З історичних наук:**

Войцехівська І. Н., д-р іст. наук, проф. (Україна, Київ)
Дробот І. І., д-р іст. наук, проф.
(Україна, Київ, НПУ ім. М. П. Драгоманова)
Журба М. А., д-р іст. наук, проф.
(Україна, Київ, НПУ ім. М. П. Драгоманова)
Лазько Г. Г., д-р іст. наук, проф. (Білорусь, Гомель)
Лисак В. Ф., д-р іст. наук, проф. (Україна, Маріуполь)
Мезга М. М., д-р іст. наук, проф. (Білорусь, Гомель)
Михайлюк В. П., д-р іст. наук, проф. (Україна, Старобільськ)

Стоян Т. А., д-р іст. наук, проф.
(Україна, Київ, НПУ ім. М. П. Драгоманова)
Сушко О. О., д-р іст. наук, проф.
(Україна, Київ, НПУ ім. М. П. Драгоманова)
Чернега Л. М., д-р іст. наук, проф.
(Україна, Київ, НПУ ім. М. П. Драгоманова)
Шаповал Ю. І., д-р іст. наук, проф. (Україна, Київ)

З філософських наук:

Абасов А. С., д-р філос. наук, проф. (Азербайджан, Баку)
Базалук О. О., д-р філос. наук, проф. (Україна, Київ)
Бех В. П., д-р філос. наук, проф.
(Україна, Київ, НПУ ім. М. П. Драгоманова)
Воронкова В. Г., д-р філос. наук, проф. (Україна, Запоріжжя)
Герасимова Е. М., д-р філос. наук, проф.
(Україна, Київ, НПУ ім. М. П. Драгоманова)
Гарбар Г. А., д-р філос. наук, проф. (Україна, Миколаїв)
Жадько В. О., д-р філос. наук, проф.
(Україна, Київ, НПУ ім. М. П. Драгоманова)
Жижко Т. А., д-р філос. наук, проф.
(Україна, Київ, НПУ ім. М. П. Драгоманова)
Кущепал С. В., д-р філос. наук, проф. (Україна, Полтава)
Миколайчук А., д-р хабілітований, проф. (Польща, Познань)
Онїко О. Ф., д-р техн. наук, проф. (Україна, Київ)
Свириденко Д. Б., д-р філос. наук, доц.
(Україна, Київ, НПУ ім. М. П. Драгоманова)
Терепищій С. О., д-р філос. наук, доц.
(Україна, Київ, НПУ ім. М. П. Драгоманова)
Тещлаєв С., д-р філос. наук, проф. (Польща, Бидгощ)
Яшанов С. М., д-р пед. наук, проф.
(Україна, Київ, НПУ ім. М. П. Драгоманова)

З політичних наук:

Андрушишин Б. І., д-р іст. наук, проф.
(Україна, Київ, НПУ ім. М. П. Драгоманова)
Андриюкайтене Р., д-р PhD соціальних наук (менеджмент),
(Литва, Маріямполь)
Бабкіна О. В., д-р політ. наук, проф.
(Україна, Київ, НПУ ім. М. П. Драгоманова)
Балабанов К. В., д-р політ. наук, проф. (Україна, Маріуполь)
Варзар І. М., д-р політ. наук, проф.
(Україна, Київ, НПУ ім. М. П. Драгоманова)
Васильчук Є. О., д-р політ. наук, доц. (Україна, Черкаси)
Войналович В. А., д-р політ. наук, проф. (Україна, Київ)
Іванов М. С., д-р політ. наук, проф. (Україна, Миколаїв)
Картунов О. В., д-р політ. наук, проф. (Україна, Київ)
Кізіма С. А., д-р політ. наук, проф. (Білорусь, Мінськ)
Котигоренко В. О., д-р політ. наук, проф. (Україна, Київ)
Крась І., д-р хабілітований, проф. (Польща, Ченстохов)
Лапина С. В., д-р соц. наук, проф. (Білорусь, Мінськ)
Макаренко Л. Л., д-р пед. наук, проф.
(Україна, Київ, НПУ ім. М. П. Драгоманова)
Остапенко М. А., д-р політ. наук, проф.
(Україна, Київ, НПУ ім. М. П. Драгоманова)
Римаренко С. Ю., д-р політ. наук, проф. (Україна, Київ)
Срогошу Т., д-р хабілітований, проф. (Польща, Ченстохов)

Гілея: науковий вісник. Збірник наукових праць / Гол. ред. В. М. Вашкевич. – К. : «Видавництво «Гілея», 2017. – Вип. 127 (12). – 424 с.

Концепція збірника базується на багатоплановому науковому висвітленні проблем інформаційної цивілізації, що формується. Основні рубрики охоплюють галузі історичних, філософських та політичних наук. Розрахований на фахівців гуманітарних та соціально-політичних наук.

14. Hachaturov R. L., Jagutjan R. G. Juridicheskaja otvetstvennost'. – Tol'jatti: Mezhdunarodnaja akademija biznesa i bankovskogo dela, 1995. – 200 s.

15. Elektronnyj rezhym: http://pidruchniki.com/16400116/pedagogika/vihovannya_protsestsotsializatsiyi

Nevmerzhitskaya N. M., Candidate of Philosophy, Senior Researcher, Department of Leadership and institutional development of higher education, Institute of Higher Education, National Academy of Sciences of Ukraine (Ukraine, Kyiv), nev.nataly@ukr.net

The social responsibility of students in Ukraine in the context of the risks associated with the lifestyle

Formation of students' social responsibility in Ukraine depends on the desire for a healthy lifestyle, maintaining and improving the physical and spiritual conditions, priorities of values, personal contribution to the development of the organization, the community, the professional community and society as a whole, and the role in them. One of the most important tasks of observing ethical norms and customs, which are recognized unconditionally in society, is the identification of an active life position and charity. At the same time, socially irresponsible behavior ultimately turns against the person. Unhealthy lifestyles, unformed personality and professional competence, inertia and passivity, reluctance and inability to identify existing abilities, unfair attitude to the environment, low authority, non-compliance with ethical standards, neglect of family responsibilities, indifference to the environment – all of this, as well as other unwanted manifestations of irresponsible behavior, makes it impossible to gain competitive advantages and expand the capabilities of the person. That is, the person closes the path to ensuring a high quality of life, selfrealization and self-identification as an employee, a subject of social and labor relations, a member of the family, community, society. Awareness of students' social responsibility will give them confidence in their further independent lives. Young people who choose for themselves a life filled with different knowledge of the worldview, competencies in their professional activities, an active position in social events, the desire to do benevolent actions for friends – can take on any responsibility. Young people which will not be active and moral standards, will not be adopted in society and will be at risk.

Keywords: education, students, social responsibility, life, worldview, values, socialism, socialization, personality; spirituality; morality; risk, professionalism, society.

* * *

УДК 378(091)(477.54)

Хіріна Г. О.,

кандидат історичних наук, доцент
кафедри філософії та соціології,
Національний фармацевтичний університет
(Україна, Харків), kilyasha@ukr.net

Кулакова О. М.,

кандидат культурології, доцент кафедри
філософії та соціології, Національний
фармацевтичний університет
(Україна, Харків), oksana_kool@meta.ua

Савченко А. О.,

старший викладач кафедри філософії
та соціології, Національний
фармацевтичний університет
(Україна, Харків), yakuba_ao@ukr.net

Кафедра як соціальний організм до початку виникнення філософських дисциплін у медико-фармацевтичних навчальних закладах

Розглядається історія становлення в надрах Харківського Імператорського університету філософської освіти. Досліджено проблему: кафедра ВНЗ як соціального організму. Проаналізовано основні фактори, що сприяють викладанню філософсько-гуманітарних дисциплін, визначено головні напрямки роботи кафедри в рамках ВНЗ. Також визначено роль кафедри філософсько-гуманітарного циклу, як головного осередку виховної роботи. Детально висвітлено навчальні плани й програми медичного факультету Харківського Імператорського університету на якому навчалися перші фармацевти у Харкові та встановлено перелік навчальних дисциплін світоглядного спрямування, які у майбутньому заклали фундамент викладання філософії, соціології тощо.

Ключові слова: кафедра, соціальний інститут, ВНЗ, освіта, філософія, історія.

Останнім часом суспільство обговорює шляхи реформування вітчизняної системи вищої освіти, запозичення певних закордонних моделей, але для ефективної модернізації освіти необхідне розуміння історії та традиції, яку ми прагнемо змінити. Дослідження висвітлює історичний аспект розвитку гуманітарної освіти в системі фахової підготовки спеціалістів фармацевтичної галузі. Простежити цей шлях цікаве і складне завдання, оскільки ми маємо справу з історією формування суспільної свідомості, ідеологічних підходів і методологічних настанов, що визначали цілі та шляхи розвитку вітчизняної науки і суспільних уявлень про сферу належного.

Аналіз останніх досліджень і публікацій свідчить про відсутність послідовного та системного вивчення даного питання, тому до роботи було залучене широке коло архівних джерел та літератури з історії викладання філософських та суспільствознавчих дисциплін. Це надало змогу здійснити комплексне наукове дослідження історії викладання філософських та суспільствознавчих дисциплін кафедрою філософії та соціології НФаУ. Матеріали усіх особових справ професорсько-викладацького та допоміжного складу кафедри були використані із фондів архіву НФаУ та вперше введені до наукового обігу. Уперше введено великий масив архівних даних, що містить інформацію про різноманітні види роботи кафедри та її діяльність.

Окрему групу становлять законодавчі джерела: закони, накази, постанови, рішення, політичні доповіді та промови тощо. Ця група джерел збагатилася дослідження даними про освітню політику в галузі викладання філософських та суспільствознавчих наук для студентів, які здобувають вищу фармацевтичну освіту. Актова документація розкриває історію викладання філософських дисциплін в Харківському Імператорському університеті; дає можливість простежити організацію навчального процесу, поточної науково-дослідної, навчально-методичної та виховної роботи викладачів, проаналізувати навчальні плани, познайомитися з результатами екзаменаційних сесій тощо. Зокрема, «Огляд викладання предметів у Імператорському університеті» з 1839 по 1917 рр. містить інформацію про вивчення студентами-фармацевтами дисциплін «Богослов'я» та «Церковної історії».

У зазначеному контексті цілями даної статті є вивчення аспектів викладання філософсько-гуманітарного циклу дисциплін у медико-фармацевтичних вищих навчальних закладах; дослідити проблему «кафедра ВНЗ як соціальний організм»; проаналізувати основні фактори, що сприяють викладанню філософсько-гуманітарних дисциплін.

Вищий навчальний заклад – це соціальний інститут, який готує фахівців для різних галузей господарства, науки, культури на базі загальної середньої освіти, проводить науково-дослідницьку роботу, теоретичної та прикладної спрямованості, забезпечує професійний розвиток викладачів вищої та середньої спеціальної школи та фахівців народного господарства, охорони здоров'я, культури тощо.

Поняття «кафедра» є грецького походження (kathedra) і дослівно перекладається як «сидіння». Термін має потрійне навантаження. По-перше, у вузі кафедра розглядається як основне об'єднання науково-викладацького складу за однією або кількома

споріднених дисциплін. По-друге, це реалізація для викладача, лектора, оратора. По-третє, термін містить сакральний відтінок, бо в християнській церкві кафедра – це підвищення, звідки промовляється проповідь. Без сумніву, для усіх визначень загальним є те, що кафедра є інструментом для виконання конкретних цілей і завдань.

Щодо сучасної вищої школи відповідно до Закону України «Про вищу освіту», «кафедра – базовий структурний підрозділ вищого навчального закладу державної (комунальної) форми власності (його філій, інститутів, факультетів), який здійснює освітню, методичну та/або наукову діяльність з певної спеціальності (спеціалізації) або міждисциплінарної групи спеціальностей» (ст.33) [1]. Створення кафедри, як базового структурного підрозділу вищого навчального закладу здійснюється Вченою Радою університету за умови, що вона складається щонайменше з п'яти науково-педагогічних працівників, для яких кафедра є основним місцем роботи, та принаймні три з них мають вчений ступінь або вчене звання. Керівництво кафедрою здійснює завідувач, який обирається на цю посаду Вченою Радою університету за конкурсом на п'ять років [1, п. 33, п. 5]. За останньою вимогою вищої школи кафедру університету повинен очолювати доктор наук, професор, що свідчить про високі вимоги до кафедри з боку Міністерства освіти та суспільства.

Поліфункціональність кафедри очевидна, оскільки вона забезпечує рівень кадрового потенціалу, рівень виконання організаційних, освітніх та виховних функцій. Вона є основним інструментом для виконання всіх завдань, яка ставить суспільство до вищої школи. Це вона знаходиться на довжині простягнутої руки від студента. Таким чином, значущість кафедри, її місце в університеті завжди було та буде важливим.

Усім відомо, якість навчального процесу корелюється політикою кафедри. У більшості розвинутих країн відбувся перехід до нової освітньої парадигми, відомої під назвою *life long learning* (LLL) [2, с. 39]. Ця парадигма дозволяє перейти до неперервної освіти як не завершеної взагалі.

Вища школа сьогодні відійшла від жорсткої освітньої траєкторії, і студенти будують індивідуальні траєкторії та стають мобільними шляхом вибору курсів і програм як на всіх рівнях формальної освіти, так і у межах додаткової освіти. За таких обставин вимоги до викладацького корпусу зростають. Викладачі повинні бути готові відповідати на сучасні виклики.

Професіоналізм викладачів характеризується вмінням організувати самостійну роботу в вузі, яка передбачає індивідуальний доступ до навчальних ресурсів і технологій самовиховання. Цими освітніми ресурсами повинні вміти скористатися, перш за все, представники викладацького корпусу.

Як бачимо, з усією очевидністю доводиться визнати, що реалізація завдань, які стоять перед системою освіти в умовах її переходу на позиції *life long learning*, висуває принципово інші вимоги не лише до рівня кваліфікації професорсько-викладацького складу, але і до цілей, цінностей, методології, організаційних основ діяльності викладацького корпусу і навіть до самої особистості викладача, вимагаючи від нього компетентності, високої освітньої мобільності, креативності, командної роботи та просто людських якостей.

Не зважаючи на зміни та трансформації фундаментальна роль викладача супроводжує усі елементи і стадії підготовки фахівця: від розробки освітніх стандартів, навчальних планів і робочих програм до змісту окремих лекцій і практичних занять.

Невід'ємна функція кафедри – це її навчально-методична робота, спрямована на розробку і впровадження освітніх інноваційних технологій, демократизацію освіти, розвиток неперервної освіти, інтеграцію української освіти в європейський і світовий простір, створення сприятливих умов життєдіяльності суспільства. На кафедрі працює не лише комп'ютерний клас, електронні ресурси, але і система дистанційного навчання, яка доповнює традиційні форми роботи зі студентами.

Навчально-методична робота полівекторна. Вона спрямована на вдосконалення методики викладання дисциплін, безпосереднє методичне забезпечення навчального процесу, впровадження нових рекомендацій, підвищення педагогічної кваліфікації професорсько-викладацького складу. Основними напрямками навчально-методичної роботи кафедри є наступні: складання нових навчальних робочих планів підготовки фахівців, складання робочих програм з дисциплін, перегляд діючих програм; розробка методичних матеріалів з контролю знань студентів; контрольні відвідування занять завідувачем кафедрою, взаємні відвідування занять, участь у проведенні показових, відкритих занять, проведення майстер-класів провідними викладачами; усі види робіт з підготовки викладача до проведення навчального заняття; розробка рекомендаційно-програмної документації, необхідної для здійснення освітнього процесу, яка містить підручники та навчальні посібники, конспекти лекцій, тести, завдання; методичні розробки із застосування нових інформаційних технологій у навчальному процесі й інші навчально-методичні документи; впровадження в навчальний процес результатів науково-методичних досліджень, нових інформаційних технологій навчання (автоматизовані системи навчання, презентації лекцій, комп'ютерне тестування та ін.); методична робота у межах підвищення кваліфікації викладачів; підготовка методичного забезпечення самостійної роботи студентів.

Науково-методична робота кафедри багатоаспектна і містить: формування індивідуальних завдань підвищення кваліфікації професорсько-викладацького складу; створення і впровадження інноваційних освітніх систем і технологій; написання та підготовка до видання підручників і навчальних посібників, науково-методичних статей і доповідей; наукове редагування підручників, навчальних посібників, науково-методичних статей і доповідей; рецензування підручників, навчальних посібників та інших матеріалів.

Організаційно-методична робота містить такі види діяльності, як планування й організація методичної діяльності кафедри; підготовка і проведення науково-методичних студентських конференцій, семінарів, конкурсів; організація системи підвищення кваліфікації професорсько-викладацького складу; підготовка матеріалів до засідань кафедри; робота у складі методичної групи кафедри.

Реалії життя сучасної кафедри показують, що в ланцюжку «студент – фахівець» роль кафедри велика, бо її завданнями є оптимальна організація навчального

процесу студента, серед різноманіття та поліфонічності знання надати ті фундаментальні положення, без яких студент не зможе стати сучасним професіоналом.

Дуже важливим і актуальним аспектом роботи кафедри є її науково-дослідна робота. Це вид діяльності, спрямований на отримання нового знання в його різних формах з використанням апарату та методів науки. Вона виступає засобом реалізації та розвитку творчого потенціалу особистості, створює умови для творчої активності, спонукає до прагнення пізнати нові факти. Її результативністю є інтелектуальний, творчий продукт. Таке розуміння науково-дослідної роботи визначає цілу систему умов, необхідних для її реалізації на кафедрі: по-перше, вона має бути орієнтована на пізнання невідомого, межа якого варіюється для викладачів і студентів; по-друге, кафедра повинна забезпечити мінімальне володіння студентами апаратом наукового пізнання; по-третє, система НДР на кафедрі має бути побудована з урахуванням різних потреб студентів і викладачів; по-четверте, система мотивації НДР повинна забезпечувати постійний інтерес до різних форм такої діяльності та сприяти формуванню відповідних компетенцій особистості.

Науково-дослідна діяльність, як невід'ємний елемент в роботі кафедри, має певну специфіку, яка повинна враховуватися. За своєю сутністю вона поєднує в собі вчення, пізнання, практику та комунікацію:

- вчення, оскільки спрямована на засвоєння нового досвіду в спеціально створених умовах;
- пізнання, завдяки якому з'являється нове знання про світ;
- практика, що формує досвід професійної діяльності;
- спілкування – ділове, колективне, особисте.

В зв'язку з цим успішна реалізація дослідницької роботи на кафедрі передбачає комплексний підхід до її планування й організації. Тут необхідно керуватися наступними вимогами: неперервна участь соціальних суб'єктів освітнього поля в науковій роботі; тісний взаємозв'язок усіх форм НДР; спадкоємність у науковій діяльності щодо стадій і рівнів освітнього процесу; послідовність вивчення й засвоєння методів і техніки виконання наукових досліджень; послідовне збільшення складності й об'єму наукових робіт, які виконуються; обов'язкова участь більшості освітніх суб'єктів в здійсненні комплексної системи наукової діяльності; впровадження результатів НДР на практиці; впровадження системи стимулювання для активних учасників НДР.

«Зараз в усіх провідних університетах світу вся робота є єдиним процесом, в якому органічно пов'язані наукові дослідження та викладання. Чим міцніше сплав науки та освіти, тим більший потенціал успішного розвитку має університет. Там, де зв'язок цей слабшає, виникає загроза падіння рівня і наукової, і педагогічної діяльності університетів» [3, с. 369].

Проте необхідно враховувати, що занадто велика увага до дослідницької діяльності виявляє і певні негативні наслідки. Особливо це помітно на прикладі західних університетів, де кар'єра та реноме викладача залежать не стільки від педагогічної діяльності, скільки від участі в дослідженнях і від кількості персональних публікацій. Якою б успішною не була викладацька

робота, не можливо стати професором, не маючи солідних наукових робіт. Звідси і відома формула, поширена серед викладачів найбільш престижних американських університетів: *publish or perish* (публікуйся або помирай) [4, с. 94].

Проблема співвідношення педагогічної та науково-дослідної роботи у вищій школі – одне з найважливіших завдань, які стоять перед університетською кафедрою. Знайти тонку межу їх взаємноіснування – велика майстерність кафедри та її керівника, бо «без прагнення до наукової роботи педагог неминуче потрапляє у владу трьох педагогічних демонів: рутини, банальності, механічності», як компетентно заявляв свого часу німецький педагог Ф. А. Дистервег.

Науково-дослідна робота кафедри повинна складатися не лише з діяльності викладача у сфері своїх наукових інтересів, але і з НДР студентів, які тільки починають свій шлях до евристичного пошуку. Тому ця робота містить ряд конструктивних моментів, а саме: обсяг знань студентів (особливо 1–2-х курсів) недостатній для проведення фундаментальних наукових досліджень; дослідницька робота для більшості студентів не є основним видом діяльності.

Кафедра, як складова університетської освіти, виконує також виховну функцію. Це аксіома, бо навчальний процес містить виховання, а виховання – моменти навчання. Виховні можливості кафедри базуються на концептуальних положеннях Конституції України, Закону України «Про освіту», Національної доктрини розвитку освіти України XXI ст. Саме кафедра покликана здійснювати формування та виховання особистості студента і в навчальний, і поза навчальний час. Завданням кафедри є зберігати, поширювати цінності культури, а також готувати майбутню інтелектуальну еліту [5]. В зв'язку з цим, значна роль в структурі навчального процесу кафедри повинна належати виховній складовій, яка може здійснюватися за допомогою: а) посилення гуманітарної складової усіх навчальних дисциплін; б) зміни форм і методів навчальної роботи, спрямування їх на розвиток особистості.

Гуманітарні дисципліни покликані сформувати у студентів методологічні принципи пізнання, озброїти їх логічним «апаратом» мислення, познайомити із загальнолюдськими моральними та естетичними цінностями, вказати шлях залучення до них. Під час навчального процесу викладач здатний розвивати у студентів критичне мислення, колективну взаємодію, комунікативні уміння, навички прийняття відповідальних рішень, формувати креативність як головну цінність і компетентність. Таким чином, викладач сприяє розвитку ціннісних основ культури особистості студента. Також важливим принципом взаємодії викладачів зі студентами є педагогіка партнерства, яка базується на повазі, рівноправ'ї, толерантності, взаємній зацікавленості у вирішенні навчальних завдань, що має значний виховний потенціал.

Кафедра, як структурний підрозділ університету, так і її викладачі можуть виховувати студентів і в позааудиторний час. Так, у ВНЗ України склався такий громадський інститут, як інститут наставництва (кураторство), який був створений ще за радянських часів і мав виховну дію на студентство. З часом цей інститут був скасований, але у кінці XX ст. його знову

почали відроджувати, але вже з новим змістовним наповненням. На кафедрі працюють викладачі, які виконують обов'язки наставників, кураторів академічних студентських груп. Вони допомагають адаптуватися студентам до нового культурно-освітнього середовища, до умов організації навчального процесу та дозвілля. Саме вони є тими поведирями, які на перших етапах самостійного студентського життя дадуть їм пораду, підкажуть життєві істини.

Позааудиторна робота на кафедрі – це можливість якнайповніше та сконцентровано формувати світогляд студента. Наприклад, на кафедрі філософії та соціології НФаУ реалізуються ці завдання через екскурсійну роботу, яка вимірюється широкими масштабами діяльності кафедри. Це не лише екскурсії в межах Харкова, але і України, і закордону: Італія, Угорщина, Польща, Франція, Чехія, Словаччина, Словенія, Німеччина, Австрія.

Щорічно в межах кафедри проходять «круглі столи» з різних питань (здоров'я, музики, біоетики, цінностей молоді і ін.). Студенти НФаУ є гостями інших виш, особливо ХНТУ «ХП», Харківського національного медичного університету, Львівського національного медичного університету. Саме студенти нашого університету були ініціаторами руху за надання Харківському історичному музею імені М. Сумцова. На базі історичного музею був проведений міжвузівський «круглий стіл» за цією проблемою.

Таким чином, кафедра у виші – ця ключова ланка в навчально-виховному процесі. У діяльності викладачів важливою є як навчальна, так і виховна складові. Саме викладач безпосередньо бере участь у процесі формування особистості студента, розвиває його професійні компетенції, сприяє реалізації інтелектуального та духовного потенціалу, а кафедра організовує, спрямовує, забезпечує цю командну роботу, де кожен співробітник знає свої обов'язки, виконує свої функції і креативно підходить до вирішення загальних кафедральних завдань. Іншими словами кафедра – це робочий механізм, живий організм, який не звик до формалізму і вимагає від своїх співробітників дихання однією діафрагмою.

Яскравим прикладом класичної суспільствознавчої кафедри стала історія кафедри філософії та соціології Національного фармацевтичного університету. Якщо приватні науки роблять з людини фахівця, то філософія покликана, передусім, затверджувати у фахівцеві людину. Мабуть тому кафедра філософії та соціології була утворена одночасно з першими кафедрами факультетів.

Більшість кафедр Національного фармацевтичного університету починали історію свого становлення в надрах Харківського Імператорського університету (сьогодні ХНУ ім. В. Н. Каразіна). Виникає питання: коли уперше з'явилися в програмах викладання вищої школи України предмети світоглядної орієнтації, гуманітарно-суспільного циклу, які ми сьогодні називаємо суспільними науками? На перший погляд, відповідь дуже проста – після 1917 р. і встановлення радянської влади. Проте, після детального та глибокого вивчення навчальних планів і програм медичного факультету Харківського Імператорського університету, можна з упевненістю сказати, що перші подібні предмети з'явилися одночасно із створенням університету, а саме

в 1805–1807 рр. Ідеологічна складова вищої освіти була завжди, в різні епохи вона виглядала по-різному, але мета завжди була одна – сформувати певні світоглядні настанови, що відповідали історичному етапу розвитку суспільства. У всі часи філософія, її складові елементи, такі як богослов'я, логіка, етика, естетика, історія культури, складали основу світогляду людини і одночасно були предметами викладання у вищій школі. Вітчизняні університети з самого початку свого існування готували не просто вузьких фахівців, а займалися вихованням інтелектуальної еліти суспільства.

Довгий час філософія як предмет викладання завойовувала своє місце в навчальних планах вищих навчальних закладів. У зв'язку з бурхливим розвитком науки в XIX ст. з новою силою встала проблема взаємовідношення віри і знання, релігії і філософії, а від вирішення цього питання безпосередньо залежала проблема необхідності чи ні викладання філософії в університетах. Практично упродовж всього XIX ст. велася ця дискусія. Цю проблему детально розглянув у своїй докторській дисертації професор кафедри культурології Харківської державної академії культури Г. Д. Панков. Аналізуючи праці філософів і богословів XIX ст., Г. Д. Панков зазначає, що ідея єдності та гармонії філософії і релігії остаточно вирішила дане питання. Релігія, заперечуючи філософію, відкидає свою власну істину, тому що неминуче перетворюється на порожній забобон, і філософія, заперечуючи релігію, відкидає свою ж власну живу силу, тому що неминуче перетворюється на порожнє резонерство. Тому для дійсного існування християнства, як істинної релігії, і для дійсного здійснення істинної філософії, як достовірного пізнання істинної мудрості, потрібне з'єднання одкровення та філософії [6, с. 320].

На питання про користь філософії для релігії мислителі православних академій давали позитивну відповідь, яка конкретизується за певними аргументаціями. По-перше, філософія потрібна для підвищення людини до Бога («аргумент підвищення»). По-друге, вона потрібна для респектабілізації віри – її зведення на тверді та виразні позиції знання, узгодження з розумом і законами людського мислення, очищення від забобонних домішок і спотворень («респектабілізуючий аргумент»). Нарешті, філософія потрібна для захисту й обґрунтування релігії та християнства як «боговідвертої релігії» («апологетичний аргумент»).

З вищесказаного витікають три завдання філософії: 1) екзистенціальне завдання, яке реалізується в спрямуванні людини до Бога, у чому вбачається вищий сенс людського буття; 2) конструктивне завдання, яке реалізується в акумулюванні релігійного вчення; 3) апологетичне завдання, мета якого захист і обґрунтування релігії та християнства. Мислителі православ'я бачили спорідненість зазначених завдань із завданнями релігії, що призводило до затвердження ідеї гармонії між філософією та релігією.

Практичну користь філософії мислителі православ'я вбачали в освіті та прогресивному розвитку духовного життя людей і суспільства в цілому. Як любов до мудрості, роз'яснював вихованець Харківської духовної семінарії, ординарний, заслужений професор Київської духовної академії П. І. Ліницький, філософія покликана осмислювати керівні принципи в усіх сферах духовного

життя і сприяти формуванню світогляду. Заперечувати філософію не можна, підкреслював він. Її заперечення може бути справою неосвіченості та нерозуміння, і тільки ті народи досягли найбільших успіхів в галузі науки та освіченості, які мають свою національну філософію [7, с. 1].

З 1805 р. починає свою історію медичний факультет Харківського університету, де також навчалися фармацевти [8]. Для усіх студентів–медиків богослов'я та церковна історія були обов'язковими предметами викладання, про що свідчить проведений нами детальний аналіз навчальних планів медичного університету («Огляд предметів викладання у Харківському університеті» з 1839 до 1917 рр. та ін.). До 1858 р. богослов'я викладалося по три години на тиждень в обох семестрах I курсу, а з 1858–1859 навчального року по чотири години на тиждень. Крім того, обов'язковими предметами для всіх студентів–медиків та фармацевтів були: логіка, яка викладалася до 1849 р., історія російської словесності (до 1846 р.), основні закони Російської Імперії, державні установи та закони про майно, лікарське законодавство. Історія викладання даних предметів дуже цікава, бо пов'язана з іменами надзвичайних, дуже талановитих викладачів та науковців Харківського Імператорського університету XIX ст. Кожен з викладачів медичного факультету був неординарною особистістю, іноді зі складною долею, але своєю діяльністю вплинув на світогляд майбутніх лікарів і провізорів. Тому сучасному поколінню студентів буде цікаво дізнатися, хто і як викладав гуманітарні дисципліни у минулому.

Першим, хто підняв питання про необхідність викладання філософії студентам–медикам і провізорам, був Георгій Георгійович Корритарі, випускник Йельського університету, доктор медичних наук і магістр офтальмології, почесний член Йенських товариств дослідників природи та мінералогії. Г. Г. Корритарі в 1806–1810 рр. був професором медичного речовинослів'я. Вчений–енциклопедист заклав основи викладання фармацевтичних наук у нашій країні. У 1807 р. Г. Г. Корритарі, вже як декан медичного факультету, за дорученням Вченої Ради університету виступив з доповіддю «Про поєднання викладання медицини та філософії», в якій обґрунтував необхідність викладання філософії як методологічної та світоглядної дисципліни студентам–медикам. Це можна вважати відправним моментом в історії викладання філософських дисциплін у вищій медико–фармацевтичній школі.

Відповідно до університетського статуту 1804 р. на відділенні моральних і політичних наук мали бути створені кафедри богослов'я догматичного і повчального та кафедра тлумачення Священного писання і церковної історії. Але окремо ці кафедри не існували, бо виникла кадрова проблема: не було завідувача кафедрою і штатних викладачів. У 1806 р. на вакантну посаду завідувача кафедрою богослов'я претендував євангельський пастор з Померанії Вільде, але Рада університету йому відмовила, бо «іноземець не може бути професором богослов'я в російському університеті» [9, с. 3].

У 1807 р. Попечитель Харківського навчального округу Потоцький пропонував очолити кафедру богослов'я законовчителю Валківського повітового училища, священникові міста Валки отцю Василю

Слесареву, але отець Василь від посади відмовився. 21 травня 1817 р. для наповнення богословською освітою опікун Харківського навчального округу З. Я. Карнев наказав, «щоб інспектор з помічниками кожного разу по неділям і в свята збирав перед обідню студентів до зали і читав їм по главі з Євангелія та послань апостольських, давав короткі пояснення; а потім звертався до преосвященного Харківського Павла з клопотанням про призначення священника, який би в неділю та на свята пояснював студентам в Успенському кафедральному соборі слово Боже» [9, с. 3–4].

Таким священником був призначений соборний протоієрей Опанас Могилевський. У 1813 р. прийнятий до Харківського університетського товариства наук. Вже у травні 1817 р. затверджений інспектором Харківського колегіуму і професором філософських наук в колегіумі. Опанас Могилевський був талановитим педагогом, якого поважали студенти. У 1819 р. Слободсько–українська консисторія відмічала про «ретельну підготовку його до проповідування слова Божого, з особливою користю для слухачів, до чого він має відмінне дарування і здатність» [9, с. 4].

Незважаючи на позитивні відгуки про Опанаса Могилевського, його проповідницька діяльність не могла замінити викладання на університетській кафедрі. Тому у вересні 1819 р. в Харківському університеті була заснована кафедра богослов'я, яку очолив протоієрей Опанас Могилевський, який отримав посаду і звання професора богослов'я. До середини 1820 р. він поєднував роботу в університеті з обов'язками викладача Харківського колегіуму. Але у березні 1820 р. за власним бажанням залишив викладання в колегіумі, зосередившись на університетській роботі. В університеті дуже цінували розум і знання протоієрея Могилевського, про що свідчить той факт, що його обрали головою Харківського університетського наукового товариства, а в 1829 р. – деканом філософського факультету Харківського університету. Протоієрей Могилевський працював в університеті до 1837 р. Новий університетський статут, прийнятий у 1835 р., вимагав від професора богослов'я ступеня магістра, тому Могилевського звільнили з призначенням йому пенсії у розмірі повного професорського окладу. Він помер у 1850 р. А кафедру богослов'я у 1837 р. очолив Іоанн Олексійович Зимін.

За університетським статутом 26 липня 1835 р. на усіх факультетах, у тому числі і на медичному, відповідно до п.14 Статуту «для догматичного та повчального богослов'я, церковної історії й церковного законодавства створюється особлива кафедра греко–російського сповідання, яка не належала до жодного факультету і призначалася для усіх студентів». Створення цієї першої загальноуніверситетської кафедри можна вважати першим кроком до викладання предметів загальногуманітарного, філософського і суспільствознавчого циклу. Ця традиція викладання богослов'я та існування загальноуніверситетської кафедри богослов'я закріплена Університетським статутом 18 червня 1863 р.: «§18. Для студентів православної сповідання усіх факультетів є при кожному університеті особлива кафедра богослов'я» [10].

Таким чином, ще на початку XIX ст. в Харківському університеті були закладені основи викладання

філософських та інших гуманітарних дисциплін. Крім того, саме із університету вони поширилися на усі навчальні заклади, які відокремилися згодом з Харківського університету, в тому числі на Національний фармацевтичний університет, який уходить коріннями в Імператорський Харківський університет.

Перспективи подальших досліджень: детальне вивчення значення викладання філософсько-гуманітарних дисциплін у медико-фармацевтичних та інших вищих навчальних закладах.

Список використаних джерел

1. Про вищу освіту: закон України від 1 лип. 2014 р. №1556 із змінами, внесеними згідно із Законом від 28 груд. 2014 р. №76 [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1556-18>
2. Всемирная декларация о высшем образовании для XXI века: подходы и практические меры [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.sde.ru/files/t/pdf/5.pdf>
3. Кукушкин Ю. С. Общеввропейский процесс и гуманитарная Европа: роль университетов / Ю. С. Кукушкин. – М., 2005. – 589 с.
4. Вульфсон Б. Л. Высшее образование на Западе на пороге XXI века: успехи и нерешенные проблемы / Б. Л. Вульфсон // Педагогика. – 1999. – №2. – С.84–95.
5. Великая Хартия университетов [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://bologna.sphu.ru/documents/mcu.doc>.
6. Панков Г. Д. Философская апологетика религии. Из истории православно-академической мысли XIX – начала XX столетия: опыт философско-теологического обоснования религии (В. Д. Кудрявцев–Платонов, П. Я. Светлов, В. И. Несмелов, М. М. Тареев): Моногр. / Г. Д. Панков; Харьк. гос. акад. культуры. – Х., 2005. – 298 с.
7. Линицкий П. И. Пособие к изучению вопросов философии: (Элементы философского мирозерцания) / [Соч.] П. Линицкого. – Харьков: тип. Губерн. правл., 1892. – 425 с.
8. Багалей Д. И. История города Харькова за 250 лет его существования (1655–1905). Ист. монография. В 2-х т.: Т.1 XVII – XVIII века / Д. И. Багалей, Д. П. Миллер. – Репринт. изд. – Х., 1993. – 572 с.
9. Лебедев Амф. Кафедра богословия в Харьковском университете (1819–1896 г.). (Историческая записка). – Х.: Тип. и лит. Зильберберг, 1896. – 22 с. с портр. – Конвюльт. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://escriptorium.univer.kharkov.ua/handle/1237075002/816>
10. Університетський статут 18 червня 1863 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://letopis.msu.ru/documents/2760> – Назва з екрану.

References

1. Pro vyshchu osvitu: zakon Ukrainy vid 1 lyp. 2014 r. №1556 iz zminamy, vnesenymy zghidno iz Zakonom vid 28 hrud. 2014 r. №76 [Elektronnyi resurs] / Verkhovna Rada Ukrainy. – Rezhym dostupu: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1556-18>
2. Vsemirnaya deklaratsiya o vysshem obrazovanii dlya XXI veka: podhody i prakticheskie meryi [Elektronnyi resurs]. – Rezhim dostupa: <http://www.sde.ru/files/t/pdf/5.pdf>
3. Kukushkin Yu. S. Obscheevropeyskiy protsess i humanitarnaya Evropa: rol universitetov / Yu. S. Kukushkin. – M., 2005. – 589 s.
4. Vulfson B. L. Vysshee obrazovanie na Zapade na poroge XXI veka: uspehi i nereshennyye problemy / B. L. Vulfson // Pedagogika. – 1999. – №2. – S.84–95.
5. Velikaya Hartiya universitetov [Elektronnyi resurs]. – Rezhim dostupa: <http://bologna.sphu.ru/documents/mcu.doc>.
6. Pankov G. D. Filosofskaya apologetika religii. Iz istorii pravoslavno-akademicheskoy myisli XIX – nachala XX stoletiya: opyt filosofsko-teologicheskogo obosnovaniya religii (V. D. Kudryavtsev–Platonov, P. Ya. Svetlov, V. I. Nesmelov, M. M. Tareev): Monogr. / G. D. Pankov; Hark. gos. akad. kulturyi. – H., 2005. – 298 s.
7. Linitkiy P. I. Posobie k izucheniyu voprosov filosofii: (Elementy filosofskogo mirosozertsaniya) / [Soch.] P. Linitskogo. – Harkov: tip. Gubern. pravl., 1892. – 425 s.

8. Bagaley D. I. Istoriya goroda Harkova za 250 let ego suschestvovaniya (1655–1905). Ist. monografiya. V 2-h t.: T.1 XVII – XVIII veka / D. I. Bagaley, D. P. Miller. – Reprint. izd. – H., 1993. – 572 s.

9. Lebedev Amf. Kafedra bogosloviya v Harkovskom universitete (1819–1896 g.). (Istoricheskaya zapiska). – H.: Tip. i lit. Zilberberg, 1896. – 22 s. s portr. – Konvolyut. [Elektronnyi resurs]. – Rezhim dostupa: <http://escriptorium.univer.kharkov.ua/handle/1237075002/816>

10. Universytetskyi statut 18 chervnia 1863 r. [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: <http://letopis.msu.ru/documents/2760> – Nazva z ekranu.

Khirina G. O., Candidate of Historical Sciences, Associate Professor in the Philosophy and Sociology Department of the National Pharmaceutical University (Ukraine, Kharkiv), kilyasha@ukr.net

Kulakova O. M., Candidate of Culturology, Associate Professor in the Philosophy and Sociology Department of the National Pharmaceutical University (Ukraine, Kharkiv), oksana_kool@meta.ua

Savchenko A. O., Lecturer in the Philosophy and Sociology Department of the National Pharmaceutical University (Ukraine, Kharkiv), yakuba_ao@ukr.net

Department as a social organism before the emergence of philosophical disciplines in medical and pharmaceutical educational institutions

The history of the formation of philosophical education in the depths of Kharkiv Imperial University was researched. The problem studied: a department in the higher educational institution as a social organism. The main factors contributing to the process of teaching philosophical and humanitarian disciplines were analyzed, the main directions of the department work in the framework of higher educational institutions were determined. The paper specifies the curricula and programs of the medical faculty of Kharkiv Imperial University, where Kharkiv's first pharmacists studied, as well as lists educational disciplines of ideological orientation, which in the future laid the foundation for teaching philosophy etc.

Keywords: department, social institution, higher educational institution, education, philosophy, history.

* * *

Криницька Т. О. Позиції Російської Федерації щодо реформування ООН	148
Мартинів В. Л. Майбутнє без оптимізму: міжнародні протиріччя на теренах Центральної та Південно-Східної Європи на сторінках російських часописів (1910–1911 рр.)	152

ФІЛОСОФСЬКІ НАУКИ

Данканіч Р. І. «Vorurteil» як виток розуміння в філософській герменевтиці Г. Гадамера	158
Дубініна В. О. Проект універсальної герменевтики Ф. Аста	161
Завідняк Б. Т. Теодіцея Фрідріха Шеллінга	164
Мелешук А. А. Особливості організму в філософії історії К. Леонтьєва і М. Данилевського	169
Бредун І. В., Компанієць Л. В. Концептуалізація Доли: філософські інтерпретації	172
Співак В. В. Рецепція сімейного щастя у спадщині Антонія Радивиловського	175
Чорноморець Є. М. Максим Сповідник про естетичне споглядання символічної дійсності	178
Салій А. Самотність та відчуження у філософській картині світу Федора Достоевського	182
Соболевський Я. А. Основні філософські ідеї Американського Просвітництва	187
Кротенко Л. Б. Етнолінгвістичні студії – філософія традицій та сучасності (на матеріалі авторського посібника Britain vs. Ukraine: ethnolinguistic studies (Wheel of the Year, Festivals) – свято Litha vs. Івана Купала)	190
Юрченко Е. А. Мікроцивілізаційні процеси у вимірі монадологічного підходу	192
Ухов А. С. Экзистенциальные идеи в неопатристическом синтезе (Екзистенціальні ідеї у неопатристичному синтезі)	196
Шніцер М. М. Метафора у філософії і філософія в метафорі	200
Возняк С. В. Приреченість філософії на метафізику	205
Захаренко К. Ефективність використання потенціалу недержавних суб'єктів інформаційної безпеки	208
Концурак О. Ключові питання екологічної стратегії України	2013
Кравченко Т. О. Концепція стійкого розвитку суспільства в контексті конвергенції сучасних надтехнологій (філософський аналіз)	219
Кубко В. П., Баранюк А. В. Роль комунікативної стратегії в діяльності рекламного агентства	222
Левкулич В. В. Справедливість як світоглядний орієнтир суспільної свідомості	225
Луканова В. В. Пандемія у контексті сучасних глобальних процесів: цивілізаційне підґрунтя – бінарна опозиція «людство/довкілля»	229
Мельник В. В. Культура як головний чинник удосконалення особистості в умовах глобального соціального простору: антропологічні, нтологічні та аксіологічні засади	232
Алієв Е. М. Історичний аспект в українському кінематографі	238
Бороздих Н. В. Популяризація науки: роль науково-технічних музеїв	240
Гапченко О. В. Архетип свободи в українській традиції	245
Дмитренко М. Й. Корпоративна культура у дискурсі тілесності	247
Добродум О. В. Мифология современного Интернета (Міфологія сучасного Інтернету)	252
Паласюк Г. Б., Паласюк М. І. До питання впливу неоплатонічної філософії на формування вітчизняної філософської думки XVI–XVII ст.	254
Шпачинський І. Л. Щодо деяких особливостей релігійної складової крос-культурних комунікацій в сучасному українському соціумі	257
Гавеля О. Р. Духовні і естетичні цінності як віддзеркалення релігійної свідомості сучасної людини: конфесійний вимір	261
Гринько О. А. Релігія та сучасне українське суспільство	266
Несправа М. В. Терористична організація «Ісламська держава»: релігієзнавчий аспект	269
Филоненко А. С. Богословие и университет: украинский контекст (Богослов'я та університет: український контекст)	272
Силадій І. Аксіологічні основи демократизації освіти	276
Бушман І. О. Освітня політика – стратегія формування системи освіти	280
Водославський В. М. Психологічні закономірності успішного навчання та формування здорового способу життя в студентів спеціальності «Фармація»	284
Шипко О. М. Комунікаційна діяльність як ресурс конкурентоспроможності університету	288
Гончаренко О. А. Львівсько-Варшавська школа про цінність логічної освіти	291
Гуменюк А. М. Антропологічні орієнтири освіти постсучасності	294
Капустін С. Освітня палітра формування цілісного світогляду особистості	297
Мельник М. В. Дослідження факторів вибору професії провізора та кар'єрного зростання студентів фармацевтичного факультету Івано-Франківського національного медичного університету	301
Невмержицька Н. М. Соціальна відповідальність студентів в Україні у контексті ризиків пов'язаних із способом життя	304
Хіріна Г. О., Кулакова О. М., Савченко А. О. Кафедра як соціальний організм до початку виникнення філософських дисциплін у медико-фармацевтичних навчальних закладах	309

ПОЛІТИЧНІ НАУКИ

Бадер А. В. Протидія чуткам як елемент інформаційної оборони в межах сучасного збройного насилля	315
Джус О. А. Міжнародне військове партнерство: поняття та сутність	319
Вагіна О. М. Методи визначення результатів пропорційного голосування: різновиди й особливості застосування	325
Стойко О. М. Енергетичні транзити як предмет дослідження суспільних наук	330
Явір В. А. Етнополітична дезінтеграція як етнічний (етнополітичний) процес: фактори, особливості, класифікації	333
Каращук М. Г. Нові «обличчя» політичної влади	336
Красніцька Г. М. Глобалізація національної ідентичності	339
Радько П. Г., Приходько С. М. Особливості політичної участі за умов електронної демократії	341
Проноза І. І. Інформаційна безпека держави: сутність та основні визначення	345
Наконечний В. С. Класифікація сепаратизму: онтологічні та гносеологічні детермінанти	349
Салимзаде М. И. Політика децентралізації в формуванні місцевого самоврядування (Політика децентралізації в формуванні місцевого самоврядування)	352
Семко В. Л. Український етнос: набуття державоутворюючого статусу	356
Шкірчак С. І. Проблема громадянського суспільства у програмах політичних партій сучасної України	363
Вонсович О. С. Інтеграція України до системи європейської безпеки: чи можливе неможливе?	367
Гоцуляк В. М. Значення національної самоорганізації в українському державотворенні	370
Федорчук О. А. Государственная политика Украины в сфере высшего образования периода перестройки (1985–1991 гг.) (Державна політика України у сфері вищої освіти періоду перебудови (1985–1991 рр.)	374
Деревінський В. Ф. Кримська проблеми і особливості її вирішення у 1989–1999 рр.	378
Олексенко В. О. Трансформація партійної системи України: 1991–2017	383
Левченко А. В., Левченко М. О. Феномен самоорганізації українського суспільства: на основі історичного досвіду Запорозької Січі	386
Мельник В. М. Теория симфонии в горизонтальном и вертикальном измерениях как политико-антропологическая черта Византийской истории (Теорія симфонії в горизонтальному і вертикальному вимірах як політико-антропологічна риса Візантійської історії)	391
Карташов Є. Г. Обмежена децентралізація у Хорватії: здобутки та прорахунки	396
Боровець І. Г. Борьба с коррупцией как одно из приоритетных заданий Республики Хорватия в период переговоров щодо членства в ЕС 2006–2013 р.	399
Іщейкін К. Є. Досвід впровадження бюджету участі у США	402
Крупеня І. М. Ювілейний саміт АСЕАН та азійський марафон Д. Трампа	404
Солтанова Г. Р. Глобализация и новые вызовы современности на традиционном Востоке (Глобалізація і нові виклики сучасності на традиційному Сході)	408

НАУКОВЕ ЖИТТЯ

Виткалов С. В., Виткалов В. Г. Науковий підсумок року: XIII міжнародна науково-практична конференція «Євроінтеграційні процеси в сучасній Україні: проблеми та перспективи розвитку» в м. Рівне	411
Крюков В. Рецензія на монографію: Фергад Туранли «Козацька доба історії України в османсько-турецьких писемних джерелах (друга половина XVI – перша чверть XVIII століття)»	412
Семергей Н. В. Українська ментальність та національно-культурна ідентичність в історіософських рецепціях сучасного українознавчого дискурсу. Рецензія на монографію: Калакура Я. С. Ментальний вимір української цивілізації / Я. С. Калакура, О. О. Рафальський, М. Ф. Юрій. – К.: Генеза, 2017. – 560 с.	414